

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 330.341.4:364.14

О. А. Мельниченко,

*д.держ.упр., проф., професор кафедри економічної
політики та менеджменту ХарPI НАДУ, м. Харків*

ВПЛИВ СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕНЬ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ НА СПОЖИВЧІ НАСТРОЇ НАСЕЛЕННЯ

Отримано подальший розвиток тлумачення понять «потреби», «настрій» та «споживчі настрої». Виявлено особливості впливу структурних зрушень в національній економіці на споживчі настрої населення.

Ключові слова: структурні зрушення, національна економіка, споживчі настрої, потреби, якість життя, населення.

О. А. Melnychenko,

*Doctor of Sciences in Public Administration, Full Professor, Full Professor of Economic Policy
and Management Department, KRI NAPA, Kharkiv*

IMPACT OF STRUCTURAL CHANGES IN NATIONAL ECONOMY ON CONSUMER SENTIMENT

The conceptualization of «needs», «sentiments», and «consumer sentiment» has been further developed. Specific features of the impact made by structural changes in the national economy have been identified.

Key words: structural changes, national economy, consumer sentiment, needs, life quality, population.

Сьогодні «НТП призвів до того, що 20 % населення планети здатні задовольнити основні потреби інших 80 % у товарах і послугах, навіть відносно нерозвинені в промисловому плані країни де-факто увійшли до цивілізації споживання» [3, с. 69]. До того ж надвиробництво змушує продавців дедалі активніше використовувати нав'язливу рекламу й «вигідні» споживчі кредити для «гри» на бажанні людей бути не гіршими за інших, спонукаючи тих «зробили (надмірне. – О. М.) споживання товарів своїм способом життя» [17, с. 72], тим самим перетворюючи «людину розумну» на споживача, для якого купівля та споживання часом є важливішими за свою індивідуальність і навіть «практичне значення того, що саме вона споживає» [18] та є демонстрацією власної купівельної спроможності чи навіть залежності від споживачтва (омніоманії,

шопоголізму, шопоманії). І хоча ідеалу досягти неможливо, «кількість речей, які використовує людина в побуті, зростає в геометричній прогресії, проте суттєвих якісних змін від цього не спостерігається» [18]. При цьому споживчі настрої різних верств населення залежать від типу споживацької поведінки та структурних зрушень в національній економіці – «зміна умов і кінцевих результатів діяльності як економіки в цілому, так й окремих індивідів під впливом ринкових механізмів і механізмів державного регулювання» [7, с. 168], «тобто кількісних та якісних характеристик системи, часток, пропорцій, місцеположення елементів структури» [9, с. 134]. Усе це й обумовлює актуальність цього дослідження.

Проблематика структурних зрушень в національній економіці стала наріжним каменем дисертаційних досліджень з державного управління (С. Біла, О. Кахович), економіки (О. Волкова, М. Домаскіна, О. Захарченко, І. Касабова, О. Кравченко, О. Крихтін, І. Лубчук, І. Одотюк, К. Панченко, С. Пашков, О. Поліщук, Н. Скірка, Л. Фокас, Л. Шабліста), географії (В. Грицьку) тощо.

Дефіцит комплексних досліджень специфіки чинників, що визначають споживчі настрої населення компенсується публікаціями у фахових виданнях таких науковців: Ю. Белікова – виявлено специфіку емоційного споживання, порівняно з іншими його типами. Б. Бондарець – виявлено роль реклами як фактору формування й розвитку «суспільства споживання». Н. Домбровська, Н. Коваліско – методологічно обґрунтовано та виділено моделі споживчої поведінки з урахуванням регіональної специфіки споживання. С. Іванов, С. Шиманова – визначено структуру та розмір споживання домогосподарств в Україні і особливості його регулювання. О. Кісель, В. Корабльова, О. Сердюк – систематизовано передумови виникнення суспільства споживання та доведено його ідеологічний характер. Т. Кокодей, В. Момот – розроблено методи класифікації типів споживачів харчових продуктів України залежно від домінуючих мотивів і можливостей споживання. В. Корсак – виявлено вплив обсягу споживання основних продуктів харчування тваринного походження на середню тривалість життя в регіоні. А. Кудінова – виділено суспільні передумови поширення в сучасному світі універсальної моделі споживання, яка вже не відображає національні виробничі можливості, а є результатом процесів інтернаціоналізації споживання. Т. Мельник, К. Пугачевська – досліджено структуру й вартість споживання продуктів харчування в Україні та світі. Н. Никифоренко – диференційовано старшокласників відповідно до їхніх уявлень про престижне/модне споживання. В. Фомішина – виокремлено особливості управління кінцевим споживанням і заощадженням у системі державного управління. Г. Шамборовський – проаналізовано розвиток глобальної культури споживання тощо.

Метою статті є розробка рекомендацій з покращання життя населення. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання: 1) забезпечити подальший розвиток тлумачень понять «потреби», «настрій» та «споживчі настрої»; 2) виявлено особливості впливу структурних зрушень в національній економіці на споживчі настрої населення.

Проблематика врахування споживчих настроїв і потреб населення у межах економічної політики держави й бізнес-структур не нова для вітчизняної науки.

Попри це донині відсутній усталений понятійний апарат. Так, зокрема, сутність поняття «споживчі настрої» розкриває поєднання змісту його складових: «споживання» та «настрої». Вікіпедія витлумачує «настрій» як «загальний емоційний стан, який своєрідно забарвлює на певний час діяльність людини, характеризує її життєвий тонус» [4]. Водночас, більшість науковців виділяють такі ознаки «споживання»: процес [1; 3]; користування товарами й послугами; невід’ємна складова життя [15]; активний модус відносин [2], структурування соціального простору [1]; універсальний відгук на зовнішні впливи [2]; ідентифікація актора: уподобання [1], фізіологічні потреби, психологія [3], соціальність [1; 3], культура [2; 3], ставлення до речей і всього світу [2].

Автор уже досліджував «ієрархії потреб» [10, с. 199–202], але залишив поза увагою тлумачення поняття «потреби», яке Вікіпедія витлумачує як «стан живого організму, людської особистості, соціальної групи чи суспільства в цілому, що виражає необхідність у чомусь, залежність від об’єктивних умов життєдіяльності та є рушійною силою їхньої активності» [4].

Життєдіяльність людей безпосередньо пов’язана з ланцюгом взаємопов’язаних суспільних явищ: «Потреби → Інтереси → Цілі → Рішення → Дії → Результати» [13], в якому саме потреби є, водночас, «відправною точкою» й «рушійною силою» діяльності населення щодо покращання власного життя. Динамічний розвиток суспільства не лише обумовлює зростання потреб і розширення можливостей для їх задоволення, а й «створює додаткові складнощі для окремих категорій населення, нездатних повною мірою адаптуватися до нових умов життєдіяльності. Глибокі диспропорції в людському розвитку породжують взаємно посилюючу одна одну структуру знедоленості, яка супроводжує людей протягом усього їхнього життя, передається з покоління в покоління» [11, с. 318], тим самим обумовлюючи не стільки відмінні потреби населення, скільки різні можливості щодо їх задоволення (рисунок).

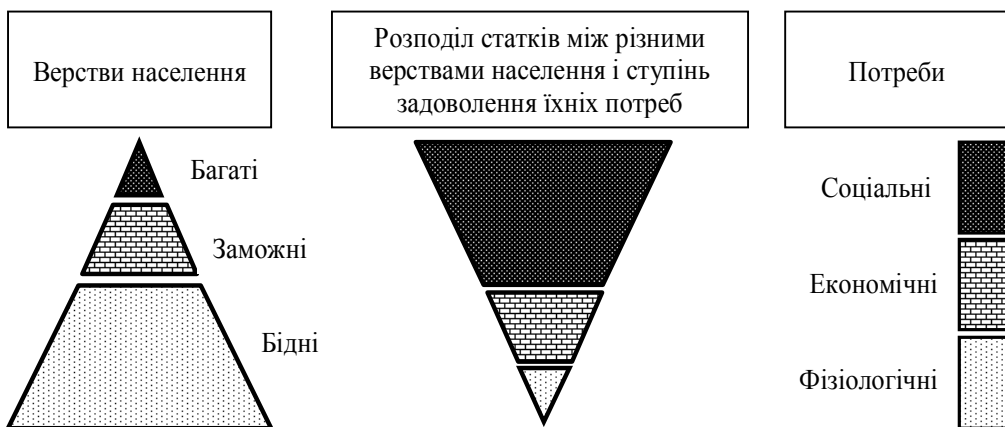

Рисунок. Диспропорції у розподілі ресурсів і ступені задоволення наявних потреб різними верствами населення

Диспропорції у розподілі ресурсів і ступені задоволення наявних потреб різними верствами населення (рис.) існували в усі часи й, частіше за все, мали такі ознаки:

- основним джерелом доходів для бідних залишається соціальні виплати та оплата праці, для заможних – оплата праці та прибуток від власного бізнесу, для багатіїв – дохід від інвестицій (останнє обумовлено тим, що 95 % активів є власністю 5 % найбагатших людей);

- поточних доходів бідним ледь вистачало для покриття поточних витрат, тобто на задоволення переважно фізіологічних потреб (умовно кажучи, «втамувати голод»), заможним – мати заощадження й задовольняти економічні потреби (жити «ситно й комфортно»), багатіям – отримувати максимум задоволення від життя (підтверджувати високий суспільний статус тощо); певним виключенням були часи СРСР, коли гарантоване всім без виключення верствам населення повне задоволення фізіологічних потреб супроводжувалось активним заміщенням економічних потреб моральними, тим самим створюючи ілюзію загального добробуту; «чим бідніша сім'я, тим більша частка всіх витрат виділяється на придбання продуктів харчування; по мірі зростання доходів родини питома вага витрат на харчування скорочується, частка витрат на житло, комунальні послуги, одяг може не змінюватися, а питома вага всіх інших витрат збільшується» [5, с. 287]; «у харчовому наборі населення України переважають дешеві продукти з високою енергетичною й низькою біологічною цінністю (кондитерські, хлібобулочні вироби, крупи, картопля); частка витрат у доходах українців на продовольство значно перевищує її рівень у розвинених країнах, що віддзеркалює нижчі фінансові можливості населення для купівлі продуктів харчування вищої якості за вищими цінами» [8, с. 111];

- бідні орієнтовані на товари першої необхідності, заможні – на товари тривалого користування, а багатії – на предмети розкоші; водночас, «помітною є перевага осіб із заощадливою (55,9 %), орієнтованою на практичність (49,7 %), недемонстративною (43,3 %) споживчою поведінкою» [6, с. 40–41]; «при купівлі продуктів першої необхідності люди здебільшого орієнтовані на раціональне та традиційне споживання; обираючи продукти тривалого використання люди здебільшого орієнтовані на референтне споживання, важливою є раціональна складова; предмети розкоші здебільшого апелюють до модного, емоційного та статусного споживання, досить поширеними є раціональне та референтне споживання; раціональне, традиційне та статусне споживання є більш характерним для чоловіків; емоційне, модне та референтне споживання – для жінок» [1, с. 11-12];

- бідні звертали увагу на ціну (кількість), заможні – на якість, а багатії – на статус споживаних благ.

Подібний огляд існуючих диспропорцій між різними верствами населення вбачається методологічно виправданим, оскільки є «відправною точкою» для вивчення споживчих настроїв населення, які залежать від чинників, що можна об'єднати у такі групи: параметри вибору, специфіка споживача, достатність благ, доступність благ.

Узагальнюючим відбиттям схильності населення до нових покупок є «індекс споживчих настроїв», який розраховується як «середнє арифметичне таких

індексів: поточного особистого матеріального становища, очікуваних змін особистого матеріального становища, очікуваного розвитку економіки країни впродовж найближчого року, очікуваного розвитку економіки країни впродовж найближчих п'яти років, доцільності робити великі закупки» [16].

Індекси споживчих настроїв ґрунтуються на результатах опитування, а тому є доволі суб'єктивними. Саме тому їх слід розглядати одночасно з оцінками параметрів структурних зрушень у національній економіці.

Спекулятивність української економіки та певна недолугість державного регулювання її розвитку є причинами істотного погіршення економічної ситуації. Так, зокрема, за 9 місяців 2015 р. в Україні скоротились обсяги виробництва сільськогосподарської продукції (↓ 5,3 %), обсяги промислового виробництва (↓ 16,6 %), обсяги експорту та імпорту (↓ 33,9 %); інфляція склала 41,4 %, порівняно до долару США гривня знецінилась на 42,3 % [14]. Як наслідок, мають місце такі структурні зрушення:

– частка багатіїв залишилась практично незмінною (біля 5 % від загальної чисельності населення), хоча через згортання виробництва у зоні АТО, позбавлення преференцій з боку держави, падіння світових цін на метал і руду, втрату ринків збуту було істотно («на 15–80 %» [19]) погіршено оцінку їхніх статків; при цьому існує висока ймовірність, що після покращання макроекономічної ситуації більшість олігархів доволі швидко повернуть втрачені позиції; попри поточні втрати від «здування» «мильної бульбашки» ціни активів, і надалі споживчі настрої багатіїв залишаються незмінними;

– щонайменше 20 % наших співвітчизників збідніло, унаслідок чого до біля 80 % зросла частка бідняків, а відтак – значною мірою погіршивши якість життя населення та ситуацію на внутрішньому ринку (як для рітейлу, так і для виробників), оскільки мало місце незначне (у вартісному виразі) скорочення продажів товарів першої необхідності та майже повна відмова від придбання товарів тривалого користування (таблиця);

– споживачі коригують власну поведінку, а саме: скорочують видатки, обсяги та частоту покупок; у пошуку нижчих цін стають клієнтами більшої кількості представників рітейлу; «переходять» на дешевші товари (послуги); ретельніше планують покупки, шукають знижки та акції; уникають імпульсивних покупок; підвищують роль самозабезпечення (розвиток натурального присадибного господарства); відмова від відвідування закладів громадського харчування тощо.

Таблиця

Зміна цін і обсягів продажів в Україні упродовж 9 місяців 2015 р. (складено за [14])

<i>Блага</i>	<i>Зміна цін</i>	<i>Зміна обсягів продажу</i>
Продукти харчування – загалом	↑ 32,5	↓ 14,4
Хліб	↑ 41,3	↓ 3,1
М'ясо та м'ясна продукція	↑ 23,5	↓ 4,7
Риба та рибна продукція	↑ 23,5	↓ 39,6
Олія	↑ 60,5	↓ 6,6
Непродовольчі товари – загалом	↑ 31,5	↓ 91,4
Комунальні послуги	↑ 127,9	↓ 0,3

Прогноз змін споживчих настроїв широких верств населення України:

- домінування раціонального типу споживання;
- ретельніше планування покупок, уникнення імпульсивних придбань;
- збереження «режиму економії», скорочення обсягів і частоти покупок;
- пошук знижок та акцій; нижча ціна – один із основних критеріїв вибору представників ритейлу;
- перехід на дешевші товари (послуги);
- ціна важливіша за якість; знижка привабливіша за бонуси;
- використання «запасів», періодичне їх поповнення;
- предмети першої необхідності (дешеві продукти з високою енергетичною та низькою біологічною цінністю) та комунальні послуги – основні статті витрат, для забезпечення яких використовують як поточні доходи, так і заощадження;
- ремонт і використання наявних товарів тривалого користування, майже повна відмова від придбання нових їх аналогів;
- підвищення міри самозабезпечення (розвиток натурального господарства);
- відмова від відвідування закладів громадського харчування тощо.

Для покращання споживчих настроїв населення необхідно реалізувати комплекс заходів, як-от:

– *адміністративні*: підвищення розміру заробітної плати та недопущення заборгованості з її виплати; недопущення необґрунтованого підвищення процентних ставок за раніше виданими кредитами чи примушення до дострокового їх повернення.

– *нормативно-правові*: встановлення чітких, зрозумілих та стабільних «правил гри»; підвищення дієвості чинної законодавчої бази і справедливості судової системи; захист прав власності фізичних і юридичних осіб; формування соціально відповідального суспільства;

– *економічні*: забезпечення макроекономічної стабільності; реалізація інноваційно-інвестиційної моделі розвитку національної економіки; формування легальних джерел отримання доходів як альтернативи поширеній нині тіньовій діяльності населення; зважене регулювання цін і тарифів; стимулювання розширення обсягів виробництва та освоєння нових зовнішніх ринків збуту; приведення до реальних величин розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, забезпечення еквіваленту мінімальної заробітної плати та першого розряду ЄТС; підвищення розміру щомісячної допомоги на дитину до рівня прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років; запровадження страхування банківських вкладів населення;

– *політичні*: спадковість пріоритетів розвитку економіки; виявлення політичної волі всіх гілок влади.

– *соціальні*: запровадження заміни системи діючих пільг на адресну грошову соціальну допомогу чи на соціальні послуги; чітке розмежування платних і безоплатних медичних, освітніх та інших послуг, які отримує населення; розробка та реалізація спеціальних соціальних програм, спрямованих на профілактику соціального сирітства, безпритульності і бездоглядності, а також правопорушень у дитячому та молодіжному середовищі [12].

На підставі результатів дослідження сутнісних характеристик вживаного поняттєвого апарату дістали подальшого розвитку тлумачення таких понять:

«настрій» – поточний загальний емоційний стан індивіда, який є реакцією їхнього організму на внутрішні й зовнішні подразники, а також фактору впливу на рішення, що приймаються; «споживчі настрої» – прагнення осіб спрямувати частину доступних коштів на придбання бажаних товарів і послуг, споживання яких спроможне задовольнити все зростаючі їхні потреби. «потреби» – своєрідна рушійна сила, що спонукає індивіда до використання наявних і створення нових можливостей задля покращання власного життя.

Проведені узагальнення напрацювань провідних науковців і результати власних досліджень дозволили удосконалити класифікацію чинників впливу на споживчі настрої населення: а) *параметри вибору*: тип споживання; категорія товару; б) *специфіка споживача*: спосіб життя; вік і стать; економічний та соціальний статус; розмір, джерело й регулярність поточних доходів; розмір субсидій; форма та розмір заощаджень; структура витрат; поінформованість; психологія; стереотипи; кліматичні умови; історія; традиції; в) *достатність благ*: статки; потреби населення; реклама; обсяги державних дотацій, податків та інших обов'язкових платежів і добровільних внесків; соціальні стандарти; споживчий кошик; г) *доступність благ*: баланс товарів і послуг й ціни на них, економічна та соціальна ексклюзія, розвиток кредитування.

Спекулятивність української економіки та певна недолугість державного регулювання її розвитку є причинами істотного погіршення основних макроекономічних показників, масового збідніння наших співвітчизників, значного скорочення продажів товарів, зниження доходів виробників і ритейлу.

Продовження наукових розвідок за даною проблематикою сприятиме подальшому покращанню життя населення.

Література:

1. Белікова Ю. В. Емоційне споживання: спроба соціологічного аналізу / Ю. В. Белікова // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. (Серія «Соціологія»). – 2012. – Т. 177. – Вип. 165. – С. 9–12.
2. Бодрийяр Ж. Суспільство споживання / Ж. Бодрийяр ; [пер. з фр.]. – М., 2006. – 269 с.
3. Бондарець Б. Б. Роль комерційної реклами в процесі формування і розвитку «суспільства споживання» / Б. Б. Бондарець // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. (Серія «Соціологія»). – 2012. – Т. 177. – Вип. 165. – С. 69–72.
4. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
5. Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку : монографія / Т. О. Кізіма. – К. : Знання, 2010. – 431 с.
6. Коваліско Н. В. Методологічне обґрунтування та виділення моделей споживання на емпіричному рівні / Н. В. Коваліско, Н. В. Домбровська // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2012. – Вип. 8. – С. 32–43.
7. Кудінова А. Глобальні детермінанти трансформації відносин споживання / А. Кудінова // Товари і ринки. – 2014. – № 1. – С. 14–26.
8. Мельник Т. М. Оцінювання впливу імпорту на проміжне і кінцеве споживання в Україні / Т. М. Мельник, К. С. Пугачевська // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 11. – С. 62–70.
9. Мельниченко О. А. Вплив структурних зрушень в економічній сфері на рівень добробуту населення: державно-управлінський аспект / О. А. Мельниченко // Публічне

управління: теорія та практика : зб. наук. праць. – Х. : Вид-во ДокНаукДержУпр., 2011. – № 2. – С. 164–168.

10. Мельниченко О. А. Державна політика щодо підвищення рівня та якості життя населення : дис. ... д.держ.упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / О. А. Мельниченко. – Запоріжжя, 2010. – 448 с.

11. Мельниченко О. А. Концептуальні засади механізму державного регулювання рівня та якості життя населення / О. А. Мельниченко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2007. – № 1. – С. 318–327.

12. Мельниченко О. А. Управління структурними зрушеннями : підручник / О. А. Мельниченко. – Х. : Оберіг, 2013. – 300 с.

13. Оболенський О. Державне управління і державна служба України: реформування у світлі світового досвіду / О. Оболенський // Формування демократичного та ефективного державного управління в Україні : матеріали наук.-практ. сем. (м. Київ, 11–12 березня 2002 р.) ; за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – С. 9–33.

14. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ>.

15. Сердюк О. О. Витоки суспільства споживання: соціально-філософський аналіз / О. О. Сердюк // Грані. – 2014. – № 7. – С. 26–31.

16. Споживчі настрої в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.gfk.com/ua/documents/proposals/consumer_confidence_2015_gfk_proposal_ua.pdf.

17. Феофанов О. США: Реклама и общество / О. Феофанов. – М. : Мысль, 1984. – 262 с.

18. Цинтила О. Консьюмеризм як ознака сучасної культури і втрати людської індивідуальності [Електронний ресурс] / О. Цинтила. – Режим доступу : arg.chnu.ua/jspui/.../2012/619.

19. Як змінилися статки українських олігархів? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://p-control.com.ua/news/385-jak-zminylysja-statky-ukrayinskyh-oligarhiv.html>.

Надійшла до редколегії 15.10.2015 р.

УДК 35:321.01:130.2:572.026

Л. В. Хашиєва,

к.держ.упр., доцент кафедри політології та філософії ХарПІ НАДУ, м. Харків

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ГЛОБАЛЬНОГО ТА ЛОКАЛЬНОГО

Досліджено вплив глобалізаційних процесів на розвиток національно-культурної, ідентичності. Ініційовано пошук альтернативних стратегій культурної політики як механізму зниження ризиків втрати етнокультурної самобутності в контексті сучасних соціокультурних трансформацій. Проаналізовано нові ідентифікаційні моделі, засновані на розвитку локальних культур, що розглядаються як форми протистояння глобалізаційному тиску на соціокультурну сферу.

Ключові слова: колективні ідентичності, національно-культурна ідентичність, етнокультурна ідентичність, глобалізація, культурна уніфікація, мультикультуралізм, локальні культури.